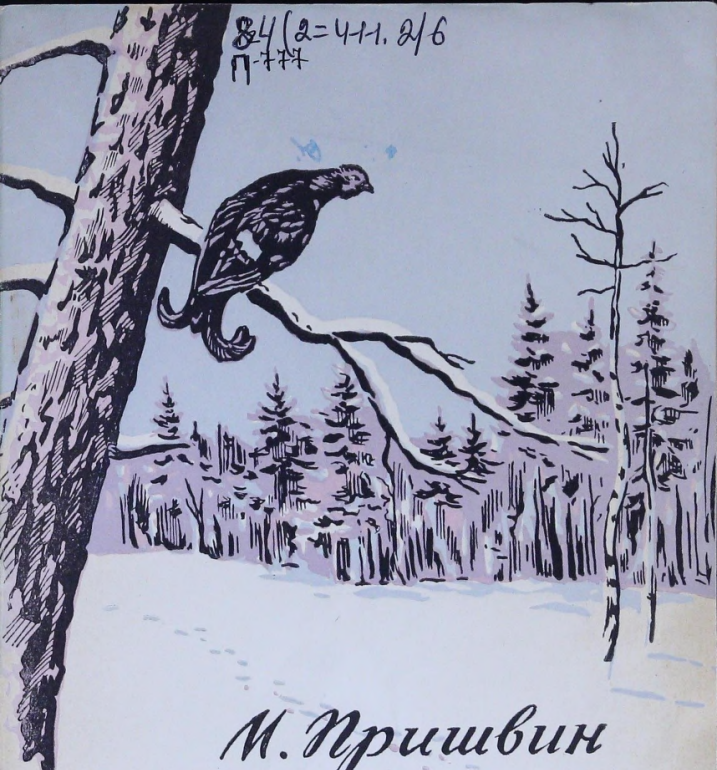

84 (2-4-11. 2/6)
П-777

М. Пришвин

КУУЧЫНДАР

P₂

П-777

М. Пришвин

КУУЧЫНДАР

Алтай тилге
С. С. С а б а ш к и н а көчүргөн

ТУУЛУ АЛТАЙДЫҢ
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1960

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

200883.0

✓

84 (2=4+1. 2/6-4
П777

Составлено
А. В. Шришнев

5-ПММ-К

КӨРҮК ДЕП АҢ

КӨРҮК ДЕП АН

Чоокыр ак-кийиктин терези ненин учун бастыразы койу ак чоокырлу болуп турганын билип аларга жеңил.

Мен бир катап Ыраак Кунчыгышта орук жолло сурекей араай бараткам, бойым оны билбей туруп, жажынып калган ак-кийиктердин жанына токтой түштим. Жалбак жалбырактарлу агаштардын алдында койу өлөннөн мен оларды көрбөй каларым деп, олар иженип тургандар. Же учурал болуп, ак-кийиктин салжаны кичинек балазын ачу тиштеп ийди; ол селт эдерде, өлөн кыймыктана берди, мен оны да, өскөлөринде ончозын көрүп ийдим. Ак-кийиктер ненин учун чоокыр болуп турганын мен бу ла тушта билип ал-

дым. Күн айас болгон, агаш аразында өлөңдө күннинг жаркындары сырагай ла ак-кийиктердин чоокырындый болгон. Ондый жаркындардый чоокырлу жажынарга јенгил ине. Је бир немени мен узак билбей турдым: ак-кийиктин кийининде, куйругынын јанында ненин учун јаан ак тегерик темдек бар, качан ак-кийик коркыйла, качып мантап барза, ак тегерик темдек там ла јаандап, там ла иле көрушип турар. Ак-кийикке ак тегерик темдектер не керектү? Ол керегинде мен сананып, мынайда билли алдым.

Бир катап бис јерлик ак-кийиктерди тудуп алала, айылыбыста оморды мырчакла, кукурузала азырадыс. Кышкыда, качан тайгада ак-кийиктерге азырал таап јиирге күч ой болордо, бистин питомникте¹ омор сырагай амтанду, сүүген курсак јигилеп тургандар. Омор сүрекей үрене бергендер, керек лезе мырчакту таарды бисте көрүп ле ийгенде, бис јаар мантап келип, карыттын јанына чукталыжа беретендер. Ачаптанып, мурдыларын карытка мендеп түртүп турганда, мырчак ла кукуруза кезикте карыттан јерге чачылып түжетен. Куулелер мыны качан ок көрүп алатандар ак-кийиктердин туйгактарынын алдынан үрендерди чокып јиирге учуп келетендер. Чачылган мырчактарды кабырып јиирге көрүктер база келетендер, мынызы јаан эмес, сырагай тийинге түней, арказы јолду, сүрекей јараш агычактар. Бу ак кийиктер канча кире коркунчаак болуп тургандарын айдып берерге ле күч. Бистин тижн ак-кийик, јараш Хуа-лу анчадала сүреен коркунчаак болгон.

Бир катап ол өскө ак-кийиктерде кожо карыттан мырчак јип турган. Мырчак јерге түжүп турган, куулелер ле көрүктер ак-кийиктердин туйгактарынын сырагай јанында јүгүришип тургандар. Хуа-лу бир көрүктин барбак куйругына болгобой туйгагыла базып ийерде, көрүк ак-кийиктин будына тиштериле кадала берди. Хуа-лу селт этти, төмөн көрди, көрүк

¹ Питомник — өзүмдөр эмезе тыңдулар өскүрөтөн јер.

ого, байла, кандый да коркушту неме болуп көрүнген. Ол бурт этти! Оны ээчий ончолоры чеден жаар болдылар, кенетийин—жызырт!—бистинг чеденис жыгыла берди. Кичинек көрүк деп ан ол ок тарыйын айрылып түжүп калган эмей, же коркыган Хуа-луга десе ол, кичинек эмес, сүрекей жаан көрүк деп ан, оны ээчий мантап, оны истеп келип жат деп, билдирип турган. Өскө ак-кийиктер десе оны бойларынын шуултези аайынча билип, оны ээчий түргөн мантап бараттылар. Бу ак-кийиктер онойып ончолоры мантап жүрө берзе, бистинг жаан ижибис калас артар эди, же бисте бу ак-кийиктерге жакшы уредип салган немецкий овчарка укту Тайга деп ийт бар болгон. Бис олорды ээчий Тайганы божоттыс. Коркыганынан сагыштары чыгып, ак-кийиктер мантап бараттылар, олорды ээчий ийт эмес, ол ок сүрекей жаан, коркушту көрүк деп анг келеткен деп, олор бодоп тургандар ине.

Көп андарда мындый жаг бар: олорды сүрүшкенде, олор айландыра мантап барала, ойто байагы жерине келер. Анчылар койондорды ийттерле онойдо сүрүшкөн жат: койон качан да болзо жаткан жерине ойто келип жат, мында оны адучы сакып алат. Ак-кийиктер база кырларла, жалаңдарла узак мантап жүрөт, ойто жакшы, тойу ла жылу жаткан жерине жедип келдилер. Онойдо ак-кийиктерди бистинг сүрекей жакшы, керсү ийдибис Тайга биске жандырып айдап келди. Же ак тегерик темдектер керегинде куучындап берерге, бу куучынды баштаганымды арай ла ундыбадым. Качан Хуа-лу жыгылган чеденди ажыра калып мантап барарда, онын кийининде ак тегерик темдек там ла жаанга, там иле көрүнүп турарда, жыраанын ортозында жагыс ла ол темдек кажас эдип көрүнүп турды. Ол ак неме аайынча ээчий экинчи ак-кийик мантап, бойы десе кийининдеги келеткен ак-кийикке база ак жерин көргүзүп турат. Чоокыр ак-кийиктерге бу ак тегерик темдектер не керектү болгонын мен баштапкы катап бу ла тушта билип алдым, Тайгада

жангыс ла көрүк бар эмес ине—ондо бөрү де леопард та, тигр де бар. Бир ак-кийик өштүни сезип ле ийзе, ак јерин көргүзип, мантап, экинчизин аргадап алар, экинчизи дезе үчинчизин аргадаар, онойдо ончолоры ижемјилү, јеткер јок јерге келгилеп јат.

КАСТРЮЛЬКАНЫҢ ТАБЫЛГАНЫ

Ыраактагы Кунычышта чоокыр ак-кийиктер азырап турган питомникте бис болдыс. Бу ак-кийиктер сүрекей јараш, онын учун оморды китај тилде „чек-ак-кийик“ деп адап јат. Кажы ла ак-кийик бойы чоло атту. Пискунья ла Манька деп тижип ак-кийиктер балдарыла кожо сыранай колго үренип калган ак-кийиктер. Је ак-кийиктердин ончозынан јакшынагы Кастрюлька болгон. Бу Кастрюлькала мындыј да учурал болордог маат јок: көзнөктин алдына келер, слер оны керекке албай, керексибей турзагар, ол бажын көзнөктин бозогозына салып алала, эркелеерин сакуп турар. Онын кулактарынын ортозын тырмаганын ол сүрекей сүүп јат. Бойы дезе азыранты ак-кийиктен эмес, јерлик ак-кийиктен чыккан.

Кастрюлька ненин учун мындыј јалакај дезе, оны јерлик энезинен тайгада чыккан ла күнде алып алгандар эмтир. Оны чыкканынын экинчи күнинде тудуп алган болзо, ол ондый јакшынак, јалакај болбой, колго белен үренбес эди. Учинчи күнде туткан бала јаантайынга кыйгас болуп артып калар.

Ак-кийиктер төрөөрин май айда баштап, июнь айда божодотон. Бу учурал июнь айдын баштапкы јарымында болгон. Сергей Фёдорович ак-кийиктерге үредип салган немецкий овчарка укту Тайга деп ийдин ээчидип алала, кырлар јаар барды. Кырларды,

јаландарды, суучактарды бинокльдон ајыктап көрүп турала, ол бир кобыда сары немени тапты, онызы ак-кийиктер деп билип ийди. Онын кийининде, капчал жерлердеги салкынды тузаланып, ологго узак өңөлөп барды, ак-кийиктер онын жууктап келеткенин укпай да, сеспей де турдылар. Кырдын алдынан ол өңөлөп, ологго торт ло жууктап келди, онын кийининде бинокльдон бир тижн ак-кийикти ајыктап көрөрдө, ол үүрден туура барып, туунын суузы агып турган жерде жыраанын ортозына кире берди. Тижн ак-кийик жыраанын ортозында удабас төрөөр болор деп, Сергей Фёдорович бодоп сананды.

Чын ла ондый болды. Тижн ак-кийик дуб агаштын койу жыраазына кирип алала, күннин жаркындарына түнгөй ак чоокырлу жеерен чаапты төрөп алды. Балазы туруп болбой турарда, энези эмчегин онын эриндерине жууктадарга кичееп, бойы ого коштой жадып алды. Балазы эмчектерди эриндериле тийип, эмерге ченешти. Энези өрө турды, балазы туруп алала, эмди, же чинее јок бололо, ойто јада берди. Энези база ла жадып алала, база ла эмчектерин жууктаты. Сүттен эмип алала, балазы өрө туруп, буттарына тын турды, же бу тушта жырааларда табыш угулды, салкыннан ийттин жыды јытанды. Тайга жууктап келетти.

Качар керек деп энези билип ийеле, сыгырып ийди. Же балазы эм-тура неме ондобой турган ба, эмезе күчи ас болгон бо. Энези оны эриндериле белине түртүп, бастыарга ченешти. Балазы арайдан ла жыгылбады. Балазын өлөңнин ортозына јажырып јатыргызып салала, бойы дезе, ийт оны ээчип барзын деп, оны мекелеерге сананды. Күннин чогынан там ла чоокырланып турган балазы сырагай өлгөн немедий јада берди. Энези туура мантап барып, таштын үстүнө чыгала, Тайганы көрүп ийди. Бойын өнөтийин сестирерге, ол тын сыгырып, буттарыла тизиредип, мантады. Же ээчий келеткен неме билдирбей турарда, ол база бийик јерге туруп ајыктады. Тайга оны

сүрүжүргө сананбай да жат, онын балазы жаткан агаштын төзине там ла жууктап баратканын көрди. Сыгырганы да, тизиреткени де болушпады. Тайга агашка там ла там жууктап келетти.

Эне ак-кийик балазын аргадап аларга айса болзо барар эди, же бу тушта Тайгала коштой Сергей Фёдорович көрүнүп келди, онойдордо, ол кырлар жаар турген мантай берди.

Тайганы ээчий Сергей Фёдорович келди. Чааптын көстөри ле суркурайт, эди ле жылу, ондый эмес болгон болзо, оны колго до алза, өлгөнгө лө бодолор эди: өлгөн болуп өнөтийин жада берерге олор сүрекей билер.

Ондый тудуп алган чааптарды уйдын сүдин болуштоптоп ичирерге үредип жат: болуштоптын оозын онын оозына сугала, чайбап турар, ондо ичер болзош — ич, ичпес болзон — ичпе, аштазан — түнөй ле ичип ийеринг. Же бу ак-кийигеш бисти ончобысты кайкадып, кастрюлькадан ла иче берди. Шак оныг учун оны Кастрюлька деп адаган.

Бу ак-кийиктин балазын кичезин деп, Сергей Фёдорович бойынын Люся деп кызычагына жакылта берген, ол оны жаантайын ол ло кастрюлькадан азырап, онын кийининде жажыл жыраадан эткен жалмуурлар берип туратан. Онойдо ол оны жаандадып алган.

КАН-КЕРЕДЕНИН УЙАЗЫ

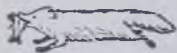
Бир катап сүрекей баалу жерлик чоок-кыр ак-кийиктердин уури талай жаар барадала, чичке тумчук жерге келдилер. Бис эмиктен эткен сеткала бастыра тумчук жерди олордын кийини жанында одура тартып, олордын тайга жаар барар жолун бектеп, манап салдыс. Ак-кийиктер жириге

мында өлөн дө, жыраалар да көп, биске бистин баалу айылчыларысты каршучылардан—леопардтардан, бөрүлөрдөн, керек десе кан-кеределерден де корулаар керек болгон.

Бир катап мен төмөн жаткан кайа ташты Туманду кырдын бажынан аяктап турдым. Талайдын сырагай жанында, ак-кийиктер жириге сүүйтен өлөн өзүп калган бийик кайа ташта, эне ак-кийик отоп, онын жанында десе көлөткөдө кандый да сары тегерик жатканын көрдүм. Жакшы бинокльдон аяктап көрөлө, көлөткөдөгү тегерик болгону ак-кийиктин балазы деп, удабай билип алдым.

Талайдын толкулары ак көбүккө өрө чачылып, једип болбос кара-јажыл карагайларга једип аларга албаданып чачылып турган ошкоштый јерде кенетийин јаан кан-кереде өрө учуп чыкты, ак-кийиктин балазын көрүп алала, төмөн шунуп түшти. Је энеси түжүп келеткен јаан куштын табыжын угала, түргөн келип удурлашты: ол кийин буттарыла балазына удур туруп, алдындагы буттарыла кан-кереде теберге турды, сакубаган удурлашка чугулданган кан-кереде там ичкерилеп турарда, бир курч туйгак ого келип тийди. Ужуада тептирген кан-кереде кейде јук арайдан ондоноп алала, уйазы јаткан карагайлар јаар ойто уча берди. Удабаган кийининде бис барынтычы куштын уйазын бузуп салдыс, ол јараш кайа ташты десе Кан-кередедин уйазы деп ададыс.

ЧАН КЫР ПЕСЕЦТЕР¹

Японский талайда Фуругельм деп кичинек ортолык бар. Бистин ан азыраачылар тундуктен чанкыр песецтерди экеле, ортолыкка божодып ийерде, баалу андар же-

¹ Песец — тундуктин түлкүзи.

рине урене бергендер. Бу билеленип жадар, же сүрекей сүмелү андардын мындагы жадын-журумин мен жилбиркеп шинжулеп көрүп турдым, олор бистин сүмелү тулкуларга жуук укту андар. Балыкчылардын лагериненг ыраак жок, сырагай ла палаткалардын жанында, чапкыр тулкунинг сүрекей сүмелү ле кучтү билези уйаланып жаткан. Мында озодо фанза, корейский тура, турган; эмди онон жагыс ла полы арткан, ондо кижининг сыныла туней олөн өзүп калган. Кореец улустар полдын алдына от салат, печке чилеп ыш чыгар трубалу эдип салат. Бот, ол ло полдын алдында Ванька ла Машка деп песецтер уйаланып жаткандар.

Ол полдын жанында озо чөп төккөн бийик чокчом төстөк бар болгон, ол төстөк песецтерге веранда эмезе ононг айландыра аяктап көрүп турар жер болгон.

Бир катап ак башту кан-кереде балыкчыларга түжүп келеле, сардинка деп балыкты олордын шүүниненг ала койгон.

Кан-кереде балыкты бийик кайа ташка чыгарып алды. Ванька ла Машкага баштадып алган песецтер дезе ак башту кан-керенинг кылыгын аяктап көрүп турдылар.

Ак башту кан-кереде бойынын жемин жипрге ле турарда, кайдан да ак куйрукту кан-кереде келеле, онын сардинка балыгын блаап аларга тап этти. Бу бйдө песецтер бойлорынын сары көстөриле көрүп отурала, сүмелендилер. Ваньказы балдарыла артты, Манька дезе бир таштан база бир ташка калып, кайа таштын бажына једип алала, сардинканы каап алды— алзанг ононг.

Айылында, бойынын төстөк јеринде, жемин балдарына берип ийеле, песецтер бир де неме билбеечи болуп, кан-керенинг согуштарын жилбиркеп аяктап көрүп турдылар. Кан-кеределер согужып, балык керегинде бозокой ундып салгандар.

Б А Р С

Ыраактагы Кунчыгышта чоокыр ак-кийиктер азырап турган бистинг питомникке бир өйдө барс келип, ак-кийиктерди тудуп өлтүрөр болды. Китаец Лувен айтты:

— Чоокыр ак-кийик ле барска кожо жадарга жарабас!

Ол өйдөн ала бис барсты адарга, кунун сайын оны бедиреп жүрдис. Бир катап Туманду кырдын бажында барс менен качып, таштыг алдына кире берди. Мен сынды айландыра ыраак базып келеле, темдектеген ташты танып, ого өңөлөп, чеберленип келдим, же коркушту барс качан ок таштын алдынан жүре берген.

Бу жерди ончозын айландыра базып келеле, тыштанарга отурдым. Амырап отурала, кырдын ооктолып, тоозындалган бир тажын айкайла, жараш аннын жымжак табаштарынын изин тоозында жарт көрүп ийдим.

Канча ла катап башка-башка жанынан айкап көрзөм, барс бу ла ташка базып өткөнннде алаңзу жок болды. Же барлар ла барстар кырдын сыныла жүрүп, онон бойынын жемин көргүлөп алатанын мен жакшы билетем. Бу да исте аңылу башка неме жок болгон.

Исти көрөлө, мен онон ары бардым.

Барсты база эмеш бедиреп жүреле, бир кезек өйдинг бажында мен болгобой ойто ол ок жерге келдим, база ла ол жалбак таштын жанына отуруп ала-ла, исти база катап айкадым. Барстын байагы изининг жанында онон до иле көрүнип турган экинчи исти кенетийин көрдим. Ого үзеери дезе—кунге уду-

¹ Барс—киске угынын барынтычы жаан аңы.

ра ајыктап көрөрүмдө — иште эки ийнечек атырайып турды, онызы барстын табаштарынын түктөри деп мен тургуза ла танып ийдим. Мен айландыра эбирип базып жүргөчө, күннин чогы жалбак ташка өскө жанынан тийип турган ине, онын улам мен баштапкы тушта барстын экинчи изин көрбөй каларымнан маат жок, же арткан түктөрин көрбөй калбас болгом. Онойдордо, мен экинчи катап айландыра жүрөүмдө түктөри артып калган эмтир. Бар ла барстын кылык-жандары керегинде уккан куучындарга бу керек келишип турды; оларды иштеп турган кижинин кийинче жүрөү — олардын жандалып калган кылыгы.

Эмди өйдө тегин өткүрбөс керек болгон. Мен Лувен жаар түргөн түжөлө, ого ончозун куучындадым, барс мени ээчип жүргөн сынга бис экү келдис. Ондө бис экү кажы ла жырааны ајыктап, менин эки айланып жүргөн жеримди база катап өттибис.

Бойымнын истеримди билдиртпөскө, мен узун агашка тайанып, төмөн калыдым, жалбак ташка удур турган баштапкы жыраага жетире база бир катап калыдым, ондө таштардын үстүнө мылтыктын оозун ла чаганактарымды эптеп салып алала, жанынып алдым. Лувен дезө ол ок жерлө айландыра сындап баратты...

Мегө узак сакыырга келишпеди. Чанкыр тегеринин жаркынында жылып келеткен агнын кара сомын мен көрүп ийдим. Мылтыктын каруулынан мен оны көрүп отурганымды сөспөй, жаан киске Лувенди ээчий жылып баратты. Лувен кайра көргөн дө болзо, бир дө немени көрбөс эди, жангыс көстөрүн, айса болзо, көрөр эди.

Качан барс жалбак ташка жылып келелө, онын үстүнө чыгып, жаан таштын үстүнөн Лувенди көрөргө бут бажына туруп келердө, мен адарга белетенип алдым. Барс эки кижинин ордына жангыс кижини көрүп ийелө, алаатып: „Экинчизи кайда?“ деп айландыра жерден сурап тургандый болды. Айландыра жер-

ден ончозын сурап угала, мениң жыраам жаар сереендү көрөрдө лө, мен адып ийдим.

Кандый жараш кебис бис таптыс! Бистинг Ыраактагы Күнчыгышта бу анг нениң де учун барс деп сырангай жастыра адалып жат, ол керек десе кавказский барска ас тунгейлежин жат: бу анг леопард, бардыг жуук угы, терези онын сурекей жараш.

— Жакшы, жакшы! — деп, жараш кебисти сыймап. Лувен сүүнчилу айдып турды. — Чоокыр ак-кийик ле барска кожо жүрерге жарабас.

Д И М О Н

Бу керек совхозто болгон. Директорго таныш китаец Ван Ли сый экелди. Директор, Трофим Михайлович, сый керегинде угала, колыла жаңыды: Тарына берген Ван Ли бажырын ийеле, барарга турды. Трофим Михайловичке китаец ачу боло берди, оны токтодып, сурак берди:

— Сен меге кандый сый берерге турдың?

— Мен сеге сый эдип бойымнынг кичинек ийдимди, сырангай кичинек, ак-жарыкта энг кичинек ийдимди берерге санангам.

Ийт керегинде угала, Трофим Михайлович ононг тын ачурканды. Бу ойдө директордын айылында жүзун-жүүр тындулар көп болгон: быыраш түктү ийт Нелли, Трубоч деп анчы ийт жаткан, керсү, туги мызылдап турар Мишка деп кара киске жаткан, колго үренип калган боро баарчык, айылдын ёжы ла жаш жараш Борис деп куча жаткан. Бу тындуларды ончозын Шура деп уулчакка болуп айылдын ичинде туткандар: Елена Васильевна тындуларды тын сүүп, уулчагын эмеш жажыдып амтажыдып турган. Ол кире көп азырантыларга узеери жаңы ийт керегинде угала, Трофим Михайловичтинг ачурканары да жарт.

— Унчукпа!—деп, китаецке ол араай айдала, са-
барын эрдине жаба тутты.

Je орой болды: ак-жарыкта эн кичпнек ийдичек
керегинде куучынды Елена Васильевна угуп ийген.

— Көрөргө жараар ба?—деп, конторага кирип ке-
леле. ол сурады.

— Ийт мында!—Ван Ли каруузын берди.

— Экел!

— Ол мында!—деп, китаец база катап айтты.—
Бойымла кожо.

Кенетийин ол жакшынак күлүмзиренип, бойынын
чамчазынын алдында сугуп алган ийдичекти чыга-
рып келди. Ондый кичинек ийтти мен бойымнын
жүрүмимде качан да көрбөгөм, бистин Москвада да
көргөн кижиси ас болор. Менин жымжак шляпамла
оны жаап, ичине салып алала, апаргадый болгон. Ол
жеерен өгдү, туги сүрекей кыска, сырагай тук жок
ошкоштый, чичке пружина чылап, неден де улам
жаантайын калтырап турды. Бойы ондый кичинек, көс-
тори десе жаан, кара, чымалынын көстөриндий тос-
ток, суркурап турдылар.

— Кандый жараш!—деп, Елена Васильевна кайкап
айтты.

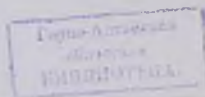
— Алып ал оны!—мактаганына сүүнип, Ван Ли
айтты.

Сыйга экелген ийдин айылдын ээси үй кижиге
берди.

Елена Васильевна отургушка отурды, та сооктон,
та коркыганынан калтырап турган ийдичекти тизе-
зине салып алды, кичинек ийдичек тургуза ла слу-
жить этти, сүрекей жакшы служить эдип турды!

Бойынын жаңы азырантызын директор бойы да
сыймаарга колын сунарда, онызы качан ок ус саба-
рын тиштеп ийди. Ого үзеери сүрекей тын кагылап,
айылдын ичинде тын табыш көдүрди.

Ол узак кагылады, кызгып, карылып, ачынган-
нан ла сооктон калтырап турды, директорды ол

тиштеген эмес, совхозтын директору оны тиштегендй болды.

Сабарларындагы канды платла арчып, Трофим Михайлович эмегинин жаңы каруулчыгын шинжулеп аыктап көрүп айтты:

— Кангылаганы көп, түги ас!

Урушти ле кангылашты угала, Нелли, Трубач, Борис мантажып келдилер. Мишка көзнөктин бозогозына калып чыкты; ургулеп турган боро баарчык ачык форточкада ойгонды. Жаңы азыранты оморды ончозын жакшынак ээзинин өштүлери деп бодоп, уружа берди. Ол ненин де учун кучаны талдап алала, онын будын ачу тиштеп ийди. Борис конторский эски турецкий диванга чыгып, ондо жастыктарла жабынып алды, Нелли ле Трубач кичинек коркушту немеден качып, конторадан столовыйга мантадылар. Жаан сынду өштүлери сүрүп ийеле, кичинек жуучыл Мишка жаар тап этти, же онызы качпады: белин коркойтып алала, бойынын коронду жуучыл кожонгын баштады.

— Чалгы ташка тийди!—деп, Трофим Михайлович, шыркалу ус сабарынын канын чыгара соорып, айтты.—Кангылаганы көп, түги ас!—деп, шокчылына база катап айтты. Мишка деп кискени будыла ийдип, ого айтты:—Же, Мишка, ижин берзең онын!

Мишка бойынын жуучыл кожонгын там тыныдып, тап эдерге сананды, же өшту онын кожонгынан көзин жумардан болгой, бойынын чымалынын көстөриндий көстөриндеги отторын там коркуштандырып турарда, Мишка озо көзнөктин бозогозына калып чыкты, онын кийининде, боро баарчыкты бойыла кожо кейге чыгарып, форточкадан чыга конды.

Бу жаан керектин кийининде жеңүчи, бир де неме болбогондй, бойынын ээзинин тизезине ойто чыгып алды.

— Онын ады не?—деп, Елена Васильевна, көргөн керекти жарадып, сурады.

Ван Ли жарт айтты:

— Лимон.

Китай тилле „лимон“ дегени не деп, бир де кижиче кичееп сурабады, ийдичек сүреен кичинек, сары, бистинг тил аайынча лимон јинлек— ондый чоло ат ого сырагај јараган деп ончолоры санандылар.

Бу согушчаан ийт бойы-бойлоры ортодо нак ла јобаш тындуларды онојдо базынып ла бийлеп баштады. Ол ло өйдө мен директордын айылында јадып, бир күнде төрт катап ажанарга ла чай ичерге столовыйга келип тургам. Лимон мени көрөр кууни јок болгон, мен столовыйда көрүнип ле келзем, ол айыл ээзи уй кижининг тизезинен түжүре калып, менин сопогыма удур келер, качан сопок оны араай тийип турза, коркушту кагылап, уй кижининг тизезине чыгара калып, оны меге удурлаштырып турар. Ажанар тушта ол эмеш јобожып унчукпас, је ажанган кийининде айылдын ээзи уй кижиге быян айдарга болгобой јууктап келзем, база ла баштайтан.

Менин комнатам айылдын ээзининг комнаталарынан јука стене ажыра болгон, онын учун кичинек казыр ийдичектин јаантайын улып турганынан меге кычырарга да, бичнирге де арга јок болгон.

Бир катап орто түнде айылдын ээзининг кыптарында сүрекеј тын чынгырыш, кагылаш мени ойгозып ийдн, ологго уурчылар, тонокчылар келип кирдилер эмеш пе деп, мен санандым. Мылтыгым тудунып алала, мен олардын кыптарына јүгүргенче кирдим.

Көрөр болзо, өскө айылдаштар база келиптир, олардын кемизи мылтыкту, кемизи колмылтыкту, кемизи малталу, кемизи айруушту оларды аргадап аларга келгендер эмитир, олардын ортозында дезе Лимон азыранты ёжло согушып јат.

Ондый көп учуралдар күнүн сайынга јуук болуп турды. Јадын-јүрүм уур боло берди, бу мындый шакпыттан канайда айрылатан болотон деп, бис Трофим Михайловичле бек сананар болдыс.

Ондый учурал болды. Бир катап Елена Васильев-

на Лимонды баштапкы ла катап ненинг де учун айылында жангыскан арттырала, бойы кайдаар да жүре берген. Ол тушта оноң айрылар сүме менинг бажыма түрген кире конды, шляпамды тудунып алала, мен столовыйга бардым.

— Же, карындаш, ээң жүре берген, сениң жүрүминг божогон. Торт ло жопсин, — деп, мен Лимонго айттым.

Бойымның уур сопогымды кемирзин деп береле, үстүнең жымжак шляпала кенетийин буркеп ийдим, оның күреезиле жаба тудуп, агтарып ийеле, көрдим: шляпаның түбинде болчок неме унчукпай жатты, оноортон жаан көстөри кунукчылду көрүп тургандып меге билдирди.

Керек десе меге ол эмеш ачу болды, эмеш алаңзып, мен санандым: „Коркыганынан ла жаман көрдиргенинен улам оның жүреги жарыла бербезин, ол тушта Елена Васильевнаның алдына каруузына мен канайда турарым?“

— Лимон, — мен оны жалакай токунаттым, — Лимон, меге чугулданба, насылар болорыс.

Оның бажын сыймадым. База, база ла катап сыймадым. Ол мойнободы, же сүүнчилү де болбоды.

Мен там жалтанып, оны жерге чебер бождоуп ийдим. Ол тентирилип, уйуктаар кыпка араай барды. Керек десе эки жаан ийт ле куча сергектенип, кайкаганду көстөриле оны көрүп турдылар.

Бу күнде обедте де, чай да ичерде, энгирде де ажанарда, Лимон унчукпады, ол оорый берди эмеш пе деп, Елена Васильевна сананды.

Экинчи күнде обединг кийининде мен айылдың ээзи үй кижиге жууктап келеле, баштапкы ла катап колынан тудуп, быйаным айттым. Лимон оозына суу уруп алгандый болды.

— Мен айылда жок болорымда слер оны канайып койдыгар? — деп Елена Васильевна сурады.

— Канайтпадыс та — деп, мен токунаалу айттым. — Байла, үрене берген — үренерге де ой ине!

Лимон менин шляпамда болгон деп айдарга, мен тидинбей турдым. Же Трофим Михайловичле экү суунчилу шымыражып турдыс. Лимон бойынын күчин шляпадан жылытканы оны бир де кайкатпай тургандый көрүнди.

— Согушчаандар ончозы ондый—деп ол айтты.— Куучындап та берер, чынгырар да, төгүндөп те берер, же шляпага ла отургузып ийзен—күчи чыга берер: кангылаганы көп, туғи ас.

АК МОЙНОК

Сибирьде, Байкал көлдүн жанында, мен бир кижиден айу керегинде куучын уккам, же, чын айдып жадым, ол куучынга бүтпегем. Же ол мени будумжилеп, бу керек керегинде озо журналда „Айулу кижги бөрүге удурлажа“ деп бажалыкту бичилген деди.

Байкал көлдүн жаказында бир каруулчык балык тудуп, тийинг адып жаткан. Бир катап ол каруулчык көзнөктөн көрзө—чике ле тура жаар жаан айу мантап келет, оны ээчий уур бөрүлөр сүрүжип келет. База ла эмеш болзо, айу божоор эди... Ол айу, алаа-тыбай, сенекке кирди, эжик бойы оны ээчий жабыла берди, ол десе табаштарыла эжикти жаба тудуп, бойы эжикке жөлөнүп алды. Карыган өбөгөн стенедеги ил-мектен мылтыгын алала, айтты:

— Миша, Миша, тут ла!

Бөрүлөр эжиктинг үстүне чыккылайт, карыган өбөгөн бөрүни көзнөктөн шаалап, катап, катап айдат:

— Миша, Миша, тут ла!

Онойып бир бөрүни атты, экинчизин, учинчизин, жаантайын куучынданып турды:

— Миша, Миша, тут ла...

Учинчи бөрүни аткан кийининде уур бөрүлөр кача бердилер, айу десе, карыган өбөгөнгө коруладып, турада кыштаарга артты. Жаскыда десе, айулар ичегендеринен чыгып, барар тужунда, карыган өбөгөн бу айуга ак мойнок кийдирип береле, бу ак мойнокту айуны бир де кижиге атпазын деп, ончо анчыларга жакыган дежет: ол айу — онын нажызы.

КУШТАРДЫҢ
ЛА АҢДАРДЫҢ КУУЧЫНЫ

КУШТАРДЫҢ ЛА АНДАРДЫҢ КУУЧЫНЫ

Тулкулерди флагтарлу андаарга јил-
булу. Тулкунинг јаткан јерин билип
алала, оны айландыра бир-эки беристе јерде кызыл

флагтарлу бууларды жырааларга илип салар. Јүзүн-јүүр өңдү флагтардан ла кып-кызыл бөстинг жыдынан тұлкү сүреен коркыйтан; коркыган тұлкү коркушту курчудан чыгар јер бедиреп турар. Ого чыгар јерди артыргызып јат, ол јерде чибинин јанында јажынып алган анчы оны сакып јат.

Анчы ийттерле андаганынан ондый флагтарлу андаганы көп катап артык. Бу кыш дезе јаан, көбү карлу болды, ийт кулактарына јетире карга көмүлип турар, онойдордо тұлкүни ийтле андаар арга торт јок болгон. Бир катап ийдим де, бойым да шыралап келеле, анчы Михаил Михалычка, айттым:

— Ийттерди таштайла, флагтар эдип алалык — флагтарлу болзо, кажы ла тұлкүни адып алар арга-лу ине.

— Канайып кажызын ла?—деп, Михаил Михалыч сурады.

— Анайда ла, сүрекей белен,—деп мен айттым.— Јаңы кар јааган кийининде јаңы истер таап алала, эбире барып, айландыра флагтар илип саларыс, ол тушта ла тұлкү бистинг.

— Онызы озогы тужунда ондый болгон,—деп, анчы айтты.—Флагтардан чыгып барарга коркып, тұлкү үч суткага отуратан болгон. Тұлкү неме беги —бөрүлер эки суткадан отургылайтан! Эмди андар сагышту боло бергендер, көп сабазында мантаганча ла келип, флагтыг алдынан сурт эдер—ондо эзен болзын.

— Көп катап ондый учуралга туштаган јоон андар сагыштары кирип, сүмелү болуп, флагтардын алдынан јуре беретенин мен билип јадым,—деп, мен айттым,—је ондыйлары көп эмес ине; көп сабазы, анчадала јаш андар, флагтарды көрбөгөн дө.

— Көрбөгөн дө! Олорго көрөргө дө керек јок. Олордо куучын бар.

— Кандый ондый куучын?

— Тегин ле куучын. Кезикте чакпы тургузып салзан, јоон, сүмелү ан онын јанына јууктап келер,

ого жарабас—туура жүре берер. Өскөлөри онын кийининде ыраактан ла жууктабас. Же бот, кайдан оло билип жат, айдып бер.

— Сен канайда сананып турун?

— Мен бодозом,—Михаил Михалыч айтты,— андар кычырып жат.

— Кычырып жат па?

— Эйе, тумчуктарыла кычырып жат. Ондый болуп турганын ийттерден де билип алар аргалу. Оло бастыра жерде—столмолордо, жырааларда—бойлорынын темдектерин артырып жадылар, өскөлөри ээчий барадала, ончозын билип ондойт. Онойдо түлкү, бөрү жаантайын кычыргылайт; бисте көс, олорто тумчук. Андарда ла куштарда экинчизи, мен бодозом, үндери. Кускун кышкырып, учуп барат; бисте онызы не де эмес, түлкү десе кулактарын сертейтип алала, жыраанын ортозынан жалаң жаар мантайт. Кускун үстүнде учуп, кышкырып жат, төмөн жерде десе кускуннын кыйгызы аайынча түлкү бар-жок күчле мантап барат. Кускун өлгөн немеге тужуп келсе, түлкү качан ок мында. Түлкү неме беги! Сангыскандардын кыйгызынан нени-нени билип аларга сесе учурал болбоды ба?

Кандый ла анчыларга чылап, меге де сангыскандардын чаркыраганын тузаланарга келишкен, же Михаил Михалыч анчадала жибүлү учурал куучындады. Бир катап койондорды сүрүжерде, ийттери жагыс жерге жуулыжып келди. Койон кенетийин жердин алдына кире бергендий болды. Ол тужунда сыраңай өскө жанында сангыскан чаркырай берди. Анчы сангыскан жаар билдирбезинен басты. Бу керек кышкыда, ончо койондор кажыйа берген тужунда болгон, же кар ончозы кайылала, жердеги ак немелер ыраактан иле көрүнип турган. Сангыскан чаркырап отурган агаштын төзи жаар анчы көрөр болзо: ак койон жа жыл жегестин үстүнде жадыры, көстөри, эки бобтый, кара, көргүлөп турды.

Сангыскан койонды көргүзүп берген, же кижини

де койонго, өскө дө анга, кажызын ла озо көрзө, көргүзүп берер.

— Билерин бе.—Михаил Михалыч айтты,—састын сары өндү сулачы деп кичинек кушкажы бар. Саска өртөктөп келзен, араай өнблөп барарын. Кенетийин бу сары кушкажак кайдан да чыга конуп, сенин алдындагы комургайга отуруп алала, ого жайканып чыйкылдап турар. Онон ары барзан, ол база өскө комургайга келип отуруп, чыйкылдап ла чыйкылдап барадар. Онойып ол саста жаткандарга ончозына жеткерди жарлап жат. Көрөр болзон, ондо өртөктөр анчынын келеткенин билип ийеле. уча бергендер, бир жерде турналар канаттарын талбып учуп чыктылар, экинчи жерде бекастар¹былаажып качып барат. Бу ончозы онын, жагыс ла онын керегинде. Онойдо жүзүн-жүүр эпле куштар куучындап жат, андар десе көп сабазында истер кычыргылап жат.

ЛУГОВКА ДЕП КУШ

(Агаш каруулдаачы карыган кижинин куучыны)

Жасла кожо турналар учуп келди. Бис салдаларыс белетеп турдыс. Бистин жерде озодон бери темдек бар: турналар учуп келген кийининде он экинчи күнде жылдам буудайга кыра сүрер.

Жаскы суулар агып өтти. Кыра сүрерге бардым. Бистин кыра көлдинг жанында болгон. Ак чайка-

¹ Бекас—састын узун тумчукту кужы.

лар мени көрүп ийеле, жуулыжып, чукталыжа учуп турдылар. Боро баарчыктар, таандар — ончолоры чойлошкон чокып жипрге, менин кырама жуулышты. Ак ла кара куштар мени ээчий кырала токунаалу баскылап келеттилер, жангыс ла чибис¹, бистинг деревнеде оны луговка деп адап жат, менин бажымнын үстүнде айланыжып, чыйкылдап, токунабай турды. Луговка деп куштын тижилери жымырткаларын эрте базып отурат. „Мында кайда да онын уйазы бар“ — деп, мен санандым.

— Слер кемнинг, слер кемнинг? — деп чибис чыйкылдайт.

— Мен бе, — каруузын бердим, — мен бойынын кижизи, сен кемнинг? Кайда жүрдинг? Жылу жерлерде нени таптың?

Онойып куучындажып барадарымда, адым кенетийин кылчайта көрүп — туура болды: салда жолунан чыкты. Ат кылчайта көргөн жер жаар көрзөм — луговка аттын сырангай ла будынын алдында отурды. Мен адымды бастырдым, луговка учуп чыкты, жердинг үстүнде беш жымыртка жатты.

Олордо бот кандый болуп жат: жерди жүк ле эмеш тырмап эткен уяда жымырткалар, сырангай столдын үстүнде чилеп, жердинг үстүнде жадат.

Уйаны сайап саларга меге ачу болды: жаманын жетирбес куш ине. Салданы көдүрүп ийеле, жымырткаларды тийбей, жүре бердим.

Мен кыра сүреримде, адым кылчайып туура көргөн жер жаар көрзөм — уяда беш жымыртка жаткан деп, мен айылымда балдарга куучындадым.

Эмегеним айтты:

— Оны көргөн болзобыс!

— Сакып ал, — деп айттым, — сула чачарга барзабыс, көрөринг.

Мынын кийининде удабай мен сула үрендеерге бардым, эмегеним кыраны тырмап турды. Ол уяга

¹ Чибис — саста жүрөп кичинекей куш.

жууктап келеле, тура туштим. Эмегенимди колымла жагып кычырдым. Ол адын токтодып ийеле, базып келди.

— Же бу, — дедим, — жылбиркек кижн, кор.

Эненин жүреги ондый ине: кайкап көрүп, жымырткалар коручызы жок жатканына килеп, тырмуушту адын база туура тургусты.

Онойып мен бу кыраны сулала урендеп, жарымызын картошкого артырдым. Картошканы отургузар ой келди. Уйа болгон жерди эмегенимле экү көрзөбис, бир де неме жок: онойдордо, балдарын базып алган эмтир.

Картошканы отургузарга келеристе, Кадошка деп ийт бисти ээчип келди. Ол ийт казып салган жердин ары жанындагы жалаңда мантап жүргөн, бис оны көрбөдис: эмегеним картошканы отургузып, мен көмүп турдым. Кенетийин чибистердин бар-жок күчтериле чыйкылдаганы угулды. Оноор көрзөбис: кулугур Кадошка дезе жалаңга чибистин беш балазын айдап келетти. Олор боро бндү, буттары узун, баштары да жалаалу, жетире ле жаандап калгандар, же жагыс ла эм-тура учуп болгылабай, Кадошкадан буттарыла жүгүрип, качып бараттылар. Эмегеним оларды танып ийеле, меге кыйгырды:

— Бу бистин куштар эмтир ине!

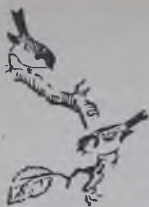
Мен Кадошканы кычырып кыйгырдым, же ол укпай, айдап, сүрүжип баратты.

Бу чибистер сууга жүгүрип келдилер. Онон ары барар жер жок. „Же, — санандым, — Кадошка оларды тудуп алар!“

Чибистер дезе — суунун устүлө жүзүп эмес, жүгүрип бардылар. Сүрекей кайкамчылу! Буттарыла чик-чик-чик — качан ок суунун ол жанында болдылар.

Та суу эм-тура соок болгон, та Кадошка жаш ла сагыжы киргелек, ненин де учун ол суунун жанына келеле, онон ары барып болбоды.

Ол сананып турганча, бис ого жедип келеле, Кадошканы токтодып алдыбыс.

КӨКТӨШТӨР

Менин көзиме чөп кирди. Ол чөпти чыгарып турганчам, экинчи көзиме база чөп кире берди.

Салкын мен жаар агаштын бурганазын учуртып, олор мында да салкыннын сокконы аайынча жерге жолдолып жадып турганын мен көрүп ийдим. Онойдордо, салкын келип турган жерде кем де кургак агашла иштеп жат.

Агаштын бурганазы төгүлүп калган ак жолло мен салкынга удур бастым. Удабаган кийининде көрзөм: бултук ак жаактарында кара жолдорлу эң кичинек эки көктөш кургак агашта тумчуктарыла иштеп, чирик агаштан бойлорына курт-конустар чыгарып тургандар эмтир. Сүрекей омок иштегилеп турганынан улам, кушкаштар менин көзимче ле агаштын көңдөйине там ла кирип бараттылар. Бир көктөштин жаңыс ла куйругы көрүнүп турганча, мен бинокльдон чыдамкай көрүп турдым. Ол тушта мен экинчи жанынан араай базып келеле, куйругаш көрүнүп турган жерди алаканымла бектеп ийдим. Көңдөйдөгү кушкаш бир де кыймыктанбай, тургуза ла өлгөн немедий боло берди. Мен алаканымды ачала, куйругажын сабарымла тийип көрдүм—кыймык жоктон жадат; белин сыймап көрдүм—өлгөн немедий жадыры.

Экинчи көктөш десе эки-үч алтам жерде будакта отуруп алала, чыйкылдап жат. Бойынын ууре-железин аргазы жеткенче тым жатсын деп жакып турганын билгедий болгон. „Сен унчукпай жат, — мен десе онын жанында бололо, чыйкылдаарым; ол мени сүрүжер, мен учуп чыгарым, ол тушта сен түргөн учуп чык“.

Мен кушкашты кыйнабадым, туура базаып бара-
ла, онон ары не болорын ченеп көрдүм.

Меге узак турарга келишти, ненин учун десе
бош жүргөн көктөш мени көрүп, көндөйдөгү отурган
көктөшкө чыйкылдап, жакарып ла турган:

— База эмеш жатсаң торт болор, ол мында, ыраак
эмес жерде туруп, көрүп жат...

Онойдо мен сүрекей узак турдым. Учу-учында
жайым жүргөн көктөш сыраңай башка унеле чыйкыл-
дады. Мен бодозом, ол мынайда айткан:

— Чык, нени де эдип болбос: туруп ла жат.

Куйрук жоголо берди. Жаагында кара жолду кичи-
нек баш көрүндү. Чыйкылдап ийди:

— Ол кайда не?

— Бу туру, — деп экинчиси чыйкылдады. — Көрүп
туруп ба?

— Ээ, көрдүм! — деп, олжодо болгон көктөш чый-
кылдап ийди.

Онын кийининде учуп чыкты.

Олор бир канча алтам жерге учуп барала, бойы-
бойлорына шымырап ийдилер ошкош.

— Көрөлүк, айса болзо, ол жүре берген.

Бийиктеги будакка отуруп алдылар. Ажыктап
көрдилер.

— Туруп жат, — деп, бирүзи айтты.

— Туруп жат, — деп, экинчиси айтты.

Онын кийининде уча бердилер.

ТАЛТАР ЛА БӨДНӨ

Жайдын ортозында күүктер
ле тоорчыктар этпей бар-
дылар, же талтар ла бөднө узак, өлгөндү ле арыш-

ты кезип божобогончо, кыйгырыжат. Куштар ончызы балдарын јаандадып аларга кичеегенде, ар-буткенде ончо куштардын үндери токтой берген бйдө, кызыл энгир өтсө, городтон чыгып барзагар, талтар кунажын айдап келеткендий, бар жок күчиле кыйгырып турганын кыйалта жогынан угарыгар:

— Тарт, тарт!

Оны ээчий бөднө мендеп, узуктелте мындый сөстөргө туней үнденер:

— Бу келет, бу келет!

Ненин учун талтар „тарт“ деп, бөднө дезе—„бу келет, бу келет“ деп кыйгырып турганын јаанам канайда билип јат деп, мен оноң бир катап сурадым. Карыган эмеген бу керегинде кичинек чөрчөк куучындады:

— Јаскыда талтар бөднөни сөстөгөн, ого кунажын экелип берер болгон. Олор уйлу канайда јакшы јадар, сүт ичер, каймак јип турар деп, ол куучындаган. Бөднө талтарла сүүнчилү јадарга јөбин береле, сүүнип, оны эркелеп, бар-јок ажыла оны күндүледи.

Талтарга дезе јаныс ла каткырып, шоодып аларга керек болгон.

Чындап та айтса, талтарда уй кайдан келеттен? Талтар деген сөстөн дө јарт—куу буттарлу куурмакчы.

Карануй кирип, бөднөгө јаланда бир де неме көрүнбей барганда ла, талтар јыраанын төзине отурып, мекелеп, уйды кычырып турар:

— Тарт, тарт!

Бөднө дезе сакып сүүнет: талтар чын ла уйды экелет деп сананат. Бөднө айыл-јуртына сүрекей кичеемкей,—сүрекей сүүнип, эртеден санааркап јат: ондо кажалан жок, уйды кайда тургузар?

Талтар кышкырат:

— Тарт, тарт!

Бөднө дезе токунабайт:

— Бу келет!

Бу экелет!

Чеден жок!
Кирери жок!
Онойдо кызыл энгирден ала сары тапта жетире
талтар бөднөгө амыр бербей, шоодып жат...

СУУКУШТАР

Жажыл кулузундар өскүлөп ле жат;
жуур суукуштар жайканыжып, еастан
бого келгилейт, энезин ээчий сары табаштарлу кара
балдары, кырлардын ортозыла өдүп бараткандый,
төңөзөктөрдүн ортозыла келгилейт.

Быжыл суукуштар канча кире көп болор, жаш бал-
дары канайда жаандагылап жат—учкулап турат па,
эмезе эм тура жангыс ла жүскүлөп жүргүлөйт пе, эме-
зе суунун үстүлө канаттарыла чабынып, буттарыла
жүгүрүп турадылар ба деп, шинжүлөп көрөргө бис
көллө кулузундар жаар кемелү келеттис. Бу суукуш-
тар сүрекей жылбулу куштар. Бистен он жанында,
кулузундарда, жажыл стене, сол до жанында жажыл
стене, бис десе суунун өзүмдери жок чичке жерле
бараттыс. Бистин алдыста кулузундардан суукуштын
кара жунду сырагай кичинек эки балазы жүзүп чык-
ты, бисти көрөлө, бар-жок кучиле качты. Же бис
кайыктарла суунун түбине ийдинип, кемени сүрекей
түргендеделе, ологго жедижип келдис. Бирүзин тудуп
аларга колым сунуп ийдим, же олог экүлези кене-
тийин суунун алдына кире берди. Ологдын ойто
чыгатанын бис узак сакыдыс, же кенетийин ологды
кулузундардын ортозында көрдис. Олог тумчукта-
рын кулузундардын ортозынан чыгарып алала, ондо

жанынып отургандар. Олордын энези бисти айландыра учуп турды, суукуш сууга отурарга турганда, сууга тийерге ле турган калганчы бийдө буттарыла кейде туруп алгандый болотон, бу куш база онойдо сүрекей араай учуп турды.

Суукуштын каактап турган бу кичинек балдарыла болгон учуралдын кийининде, бистин алдыста, энези кире, жаан суукуштын балазы көрүндү. Мындый жаан суукуш жакшы учар деп, бис бододыс, ол уча берзин деп, кайыкла сууны чаптыбыс. Же ол учарга эм тура ченебеген де эмитир, бистен, канаттарыла чабынып, суунын үстүлө жүгүрүп, качты. Бис база оны ээчий барып, түргөн же дижип келдис. Онын айалгазы байагы кичинек куштардыйынан коомой болды, ненин учун дезе суу мында сүрекей тайыс бололо, ого чонуп ийер жер жок болды. Аргазын тапнай, ол канча-канча катап сууны тумчугыла чокыды, же ондо ого жер ле көрүнип турды, ол калас бий жылайтып турды. Ол база бир онойып турарда, кеме ого жууктап келди, мен колым сундым...

Жеткердин калганчы минутазында суукуштын балазы калганчы күчин жуунадып алала, кенетийин учуп чыкты. Же бу онын баштапкы учканы болгон, ол эм тура баштанып учуп болбой турды. Качан бис велосипедке отурарга үренип алала, буттарысла оны кыймыктадын жадыс, же рулин дезе бурыырга коркып жадыс, онын учун баштапкы жорук, неге-неге табарала, туура жыгылбаганча, жаантайын чике ле чике болот. Суукуштын балазы онойдо ок чике учуп ла бараткан, онын алдында дезе койу кулузундар болгон. Кулузундардын үстүлө учуп чыгарга ол билбей турган, буттарыла кулузунга илинеле, төмөн жыгылып түшти.

Менле сыранай ондый учурал болгон: мен велосипедке секирип, секирип чыгып, жыгылып, жыгылып, кенетийин отуруп алала, сүрекей түргөн барып, чике ле уйга табаргам.

ЭНЧИКПЕС САНЫСКАН

Бистинг лайка укту анчы ийт биске Бий суунын жарадынан келген, онын учун бис оны Сибирьдин суузынын адыла онойдо Бий деп ададыс. Же удабай бу Бий ненин де учун Вьюшка боло берди, Вьюшканы ончолоры Вьюшка деп адаар болдылар. Бис оныла ас андап турдыс, же ол бисте сурекей жакшы каруулчык болды. Андап жүре берзен, иженип тур; Вьюшка оштүни качан да божотпос.

Бу Вьюшка омок ийдичек, ончолорына жарап турды: кулактары муўстердий; куйругагы тегерик, тиштери чеснок ошкоштый ак.

Обедтен ого эки сөөгөш жедишти. Сыйды алып, Вьюшка тегерик болгон куйругун түзедип ийди. Онызы коркытуда болгонун ла коруланарга аыктана бергенин көргүзип жат,—ар-буткенде сөök жиирге сууйтендер көп болгоны жарт ине.

Куйругун суй божодып алган Вьюшка тышкары өлөнгө чыгала, бир сөökти кемирди, экинчизин бойыныг жанына салып койды.

Ол тушта кайдан да сангыскандар ийттин сыраңай тумчугынын жанына секирижип келдилер. Качан Вьюшка бир саныскан жаар бажын бурып—ап! эдерде, экинчи сангыскан экинчи жанынан—ап!—качан ок сөökти апарды.

Бу керек орой кускиде болгон, онойдордо, сангыскандардын бу жайдагы балдары жаандап калган. Олор мында бастыра билези, жети сангыскан болгон. балдары уурданарынын жажытту марын ада-энезинен алып турдылар. Уурдап алган сөөгөшти олор суре-

кей түрген чокып челдеп ийеле, узак шуунбей, озор ийттен экинчи сөөгөшти блаап аларга турдылар.

Биледе кенек жок болбойтон дежет. Сагысканнын билезинде ондый ок эмитир. Жети сагысканнын бирузи сырагай тенек те эместий, кандый да энчикпес, мактанчак болгон.

Бот эмди мындый болды: алты сагыскан ончозы бойы-бойлоры жаар көргүлөп, жарым кругла, чын ичкеерлеш баштадылар, жагыс ла Энчикпес удура секирип барды.

— Тра-та-та-та!—деп, ончо сагыскандар чаркыраштылар.

Озордын тилиле болзо:

— Ойто секир, канайда ончо сагыскандарга керек, онойдо секир!

— Тра-ля-ля-ля-ля!—деп, Энчикпес каруузын берди.

Онын тилиле болзо:

— Канайда керек, онойдо секиригер, мен десе—бойымнын куунимле секирерим.

Тенек Вьюшка оны тударга тап этсе, ол десе эптежип алала, сөөкти апарар деп Энчикпес бодоп, коркып та турган болзо, албаданып сырагай Вьюшка жаар чике жүткуп секирди.

Же Вьюшка Энчикпестин сагыжын жакшы билип алала, ого удура тап эдерден болгой, Энчикпести кылчырынан темдектеп көрөлө, сөөкти оозынан чыгарып ийди, алты керсү сагыскан чын жарым кругла келип турган жер жаар көрди.

Вьюшка бажын бурыган бу ойди Энчикпес бойынын табарузына тузаланды. Энчикпес сөөгөшти каап алды, керек десе бурылып та ийди, жерди канаттарыла согуп та ийди, өлгөннин алдынан тозын да көдүрип ийди.

Кейге учуп чыгарга бир ле кичинек ой болгон болзо, кичинек ле ой! Сагыскан өрө лө учуп чыгарга турарда, Вьюшка оны куйругынан тутты, сөөк озынан түже берди...

Энчикпес уштылып чыкты, же солонгыдый узун

куйругы Вьюшканын оозында артып калала, онын оозынан узуп курч кылышты кӱрүнүп турды.

Куйрук жок сагысканды кем-кем кӱрди бе? Бу жалтыркай чоокыр, жымыртканы сӱрекей эпчил уурдаачынын куйругун узуп салза, онын будужи неге туней боло беретенин сананып табарга да кӱч. Бу кушта ол тушта сагысканнан бир де неме артпай жат, сагысканнан болбой, онын до ӱскӱ кушты бозоктой танып болбозыг: ол башту чоокыр тегин ле болчок немедий болор.

Куйругу жок Эчикпес жууктагы агашка отурды, ӱскӱ алты сагыскан ончозы ого учуп келди. Саныскандардын жадын-жӱрүмүндө сагысканнын куйрук жок артканы уяттан жаан уят болгоны сагыскандардын чаркырашканынан да тӱймежиб тургандарынан кӱрүнүп турды.

КАРДЫН АЛДЫНДА КУШТАР

Сымдага кардын алдында эки арга: баштапкызы — кардын алдында конорго жылу, экинчиси десе — кар агаштардан жерге жүзүн-жүүр үрендерди сымдага курсактанарга экет. Сымда кардын алдында үрендер бедиреп жат, ӱдӱп жүрер ӱткүштер ле кей ӱткӱдий ӱрӱ кӱзнӱктӱр эдип жат. Кезикте агаш аразыла чаналу барадала кӱрзӱн — бажы кӱрүнеле, жажына берер: ол сымда.

Сымдага кардын алдында керек десе эки де эмес, үч арга: жылу да, аш-курсак та, карчаадан да жажынар арга бар.

Кӱртӱк кардын алдында жүрбей жат, ого жаңыс ла жут куннен жажынар жер керек. Сымда чылап, кӱртӱк кардын алдында жаан ӱткүштер этпей жат, же айы-

лын база аайлу-башту эдип эптеп жазайт: кийин жанында жерге отурар жер, алды жанында бажында кей киретен уйтту.

Боро торлоо карга кирерге суубейт, деревнеде идиргенге конорго учуп келет. Торлоо түниле деревнеде бололо, эртен тура ойто бойынын жерине азыранарга келер. Торлоо, мен бодозом, эмезе бойынын жерлигин жылыткан, эмезе буткен бойы тенек. Онын ары-бери учуп жүрерин карчаа көрүп алала, кезикте ол учуп чыгарга ла турза, карчаа десе оны агашта сакып жат.

Күртүк оноң көп сагышту деп, мен бодоп жадым. Бир катап агаш аразында менде мындый учурал болды. Мен чаналу бараттым; күн айас, соок, жакшы. Менин алдымда жаан ак жер ачылды, ак жерде жаан кайындар, кайындарда десе күртүктөр бурчүктөр жип жат.

Мен узак жылбиркеп көрүп турдым, же кенетийин күртүктөр ончозы төмөн шунуп түжеле, кайындардын төзиндеги карга көмүлө бердилер. Ол ок өйдө карчаа көрүндү, күртүктөр кардын алдына кирген жерге согулып түжеле, ары-бери базып турды. Сырагай ла күртүктөрдүн үстүлө базып турат, будыла карды казып ла ийеле, тудуп аларын сагыжына алынабай жат. Мыны көрөргө меге сүрөөн жылбулу болды. Сананып турдым: „Үстүлө базып жүрөрдө, байла, оларды сезип жат, карчаанын сагыжы да жаан, же будыла бир-эки мукур жерди казып ийерге сагыш алынабай жат“.

Баскындап ла турды.

Мен күртүктөргө болужар кууним келди, карчаа жаар өпчөлөп бастым. Кар жымжак, чана чыкырабайт; же мен ол ак жерди жыраанын ортозыла эбирип барадала, кенетийин күртке бастыра бойым бадала бердим. Ол күрттен табыш жоктон чыгып болбой, санандым: „Бу табышты угала, карчаа уча берген“. Күрттен чыгып алала, мен карчаа керегинде сананбадым, качан ак жерди эбирип келеле, агаштын кийи-

нинен көрзөм, карчаа сырангай ла менин алдымда, жыга ла аткадый жерде, күртүктердин үстүлө карла базып жүри. Мен адын ийдим. Ол жада берди. Күртүктер десе карчаадан тын коркыганынан улам мылтыктын табыжынан да коркыбадылар. Мен олорго жууктап келеле, чанала карды күрөп ийеримде, олор кардын алдынан ээчий-деечий учкулап ла учкулап чыктылар; кем ондый немени качан да көрбөгөн болзо, алаатый берер.

Мен агаштын аразында көп жүрүп, көп неме көргөм, меге ончозы неме эмес, же ондый да болзо, карчаага кайкап жадым: ондый сүмелү, сагышту куш, же бу тужунда десе сырангай тенек болды.

Же ончозынан тенек деп, мен торлооны бодойдым. Ол клаттарда улустын ортозында көбрөй жакын калган, күртүк чилең, карчааны көрөлө, бастыра күчиле кардын алдына кире беретени ондо жок.

Торлоо жангыс ла бажын карчаадагы карга жакыраар, куйругы десе бастыразы тыштында көрунип турар.

Карчаа оны куйругынан тудун алала, казанчы сковороданы чылап, апарадар.

ВАЛЬДШЕНЕН ДЕГЕН КУШ

Жас келип жат, же араай. Бастыра тожы жакыйлбаган кичинекей көлдө бакалар баштарын чыгарып алала, табыштагылайт. Кузук чечектеп жат, же чечегинин сыргаларынын сары тозыны тозындалбайт. Кушкаш учуп барадала, сабалагына тийгенде, сабалакта сары тозын буркурабайт.

Агаш аразында каа-жаа калганчы карлар жоголып барат. Кардын алдындагы жалбырактар ныкталта жадып, боро өңдү көрүнөт.

Менен ыраак јокто, бу былтыргы јалбырактардын ӧгӧндий ӧгӧдү, јаан кара кӧстӧрлү, карандаштын жарымызы кире узун тумчукту куш кӧрдим.

Бис кыймыктанбай отурдыс; бисти тирү эмес деп бӱдүмјиленип алала, вальдшнеп деп куш буттарына ӧрӧ турды, бойынын карындаштый тумчугыла јангыш ийеле, јыдыган изү јалбыракты чокиды.

Јалбырактардын алдынан ол бойына нени чыгарыш алганын кӧрӧр арга јок болды, је бу јалбырактарды ӧткӱре чокиганынан, онын тумчугында аспақты тегерик бир јалбырагы артып калганын бис кӧрдис.

Онын кийининде база ла база јалбырактар кожулды. Ол тужунда бис оны кӧрүп ийдибис; ол агаштын куйузын куустыра, бистен сырагай јуук учурда, тумчугына аспақты јети јалбырагын кийин алганын бис тоолоп ийдибис.

ТЕРЕНТИЙ

Бойынын айылында куртукти азырап баларга сӱрекей куч деп, кезик улус сананып јат. Мынан озо менде база неме болбой туратап, тудуп алган кӱртӱктер уйдап туратандар. Је эмди мен ӱренип алгам, кӱртӱкти азырап ӧскӱрип алатанын уур керекке бодобой јадым. Июль айда эртен тура јаан чалынду кунде кӱртуктин балдары отурган јерге мен ийтти божодып јадым. Чалынга бдӱп калган кӱртӱгеш учуп болбой, ӧлӧннин ортозыла јӱгӱрип јат, ийт дезе оны ээчий араай барат. Онойдо бис тӧнӧзӧккӧ јетире келдис. Кӱртӱгеш тӧнӧзӧктин кийинине јажынар, ийт ого удур туруп

алар. Өлөңди чебер ачып ийерин, жундарын көрүп ийеле... Ап!—шляпанын ичине салып аларын. Менин шляпам ондый.

Агаш аразынан тудуп алган немеге деревнеде ого келишкедий айыл-журт таап берер керек. Мен куучындап турган, эмди мендеги Терентий бистин айылдын жакшынак ээзи Домна Ивановнанын подпольезинде өскөн. Баштапкы тарыйын мен, бодозом, эң учурлузы мындый—күртүгешти соокко алдыртпас керек: бу өйдө ол сүрекей соокчыл ла оорынкай. Курсакты олор бир де аршамык жогунан жигилейт, же нени берерин база билер керек. Сырагай кичинегин тутса, чымалынын жымырткаларыла азыраар керек. Же мен ондый кичинек күртүгештерди албайтам—канайдар оны: ийтле мен чалынду күнде жакшы учуп, чыдап калган күртүгешти качан да болзо тудуп алар аргам бар. Көлдө жүргенде, ол кижинин үнине сүрекей капшай үренип жат. Кезикте ого кыйгырып ийзең:

— Терентий, Терентий! Терёха, Терёха!..

Ол жүгүрүп келер. Мойынын чөйип, сакып турар. Бир, эки, үч... куртты ого берзен, ажырып ийер. Неле азырайтанын жылдын өйинен билерин: мен андап жүреле, күртүктү экелгемде, онын карсыманында не бар деп, көрүп жадым. Можжевельниктин жиилектери, тийингат, карагат, клюква болуп жат. Кышкыда ого жайгыда белетеген клюкмага ла тийингатка үзөөри эмеш сула кожуп берер, оной ары эмештен там көптөдип, оны бу азыралга табынча үредип алганда, күртүк чаптыгын жетирбей жүрет.

Менин эмдиги Терентийимди мен тудуп алала, Домна Ивановнага экелеримде, сүрекей каткымчылу болгон. Бис жайгыда бу Домна Ивановнада жадарга удааннан бери келип туратаныс. Мен оны бойымнын анчы тилиме, андайтан куштарыма үредип алгам, онойдордо качан айылдаштардын пөтүги онын пөтүгиле согушканда, ол бойы өштү пөтүке чыбыкту чурап барып, оны айткылап туратан:

— У, узун тумчукту, коркушту бекас!

Экелген Терентийди бу Домна Ивановна подпольеге отургузып саларда, баштапкы күнде ол ондо унчукпай турды. Экинчи күнде эртен тура эрте, таң жаңы ла жарып турарда, ол подпольеде жүгүрүп, бойынын тилيلة сыгырып турганы меге туранын ичинде угулды:

— Фиу, фиу!

Эмезе бистинг тилле:

— Эне, сен кайда?

Там ла тыңгыда сыгырып турды:

— Фиу, фиу! (Бу сен кайда болотон?)

Уксам, Домна Ивановна, энези балдарына чылап, кухнядан уйку аразынан каруузын берди:

— Эркемди сени...

Олор экү ондый болдылар. Күртүгөш полдын алдында.

— Фиу! (Эне, сен кайда?)

Домна Ивановна полдын үстүнөн уйку аразынан:

— Эркемди сени...

Онын кийининде күртүгөш, байла, бистинг жинлекти таап алган, унчукпай барды. Мен күртүктинг тилин сүрекей жакшы билерим. Мен сыгырдым:

— Фиу, фиу! (Эне сен кайда?)

Домна Ивановна качан ок каруузын берди:

— Эркемди сени...

Күскиде бу кара жүндү, бажында жалаадай жүндү, кызыл кабакту Терентийди мен бойыма городко апарала, туранын үстүндө тудуп, кыжына сулала азырадым. Жаскыда дезе менин турамнын үстүндө күртүктөрдүн ойыны башталды, онызы—городто ойноп турган күртүк,—сүрекей кайкамчылу ла солун болды, менин айылдажым, слесарь Павел Иванович, меге узак бүдөр күүни жок болгон, мен, анчы кижги бойымды соододып, күртүк чилеп үнденип турум деп сананган.

Бир катап мен оны кычырып алала, сопогын чеч-

син дедим. Жылангаш, буттың бажыла басып, сыранай табыш жоктон, бис тураның үстүне чыктыс.

— Павел Иванович, көрүгөр! — деп мен шымырандым.

Мен ийнимди ажыра көргүстим. Бойым энчейип алдым. Тураның жабынтызының кознопинен жарык болгон, Терентий тураның устүлө айландыра басып жүрди. Пол жаар энчейип алган бажында кабактары кып-кызыл күйүп тургандый, куйругы лира чылап жайылып калган, бойы десе бойының тилкеле эдиң турды. Бу кожонды ол жаскы суудаң алган, качан ол чайбалып, таштардын ортозыла шоркырап агып турарда,—кандый жакшы! Же кезикте бу сүрекей жараш, же жаңыс аай кожон оның куунине тийе беретен ошкош. Ол токтой береле, бажындагы күрен өңдү чечегин өрө бийик көдүрүп, өштүни кетип тургандый, тындап туратан, өштүлө соғужып тургандый болуп, кандый да аңылу үниле „фу-фы“ деп үнденип, өрө секирип турат.

Бу кайкамчылу жараш немедең слесарь Павел Иванович узак айрылып болбой турды, учы-учында мен ого ишке барарын эске алындыарымда, бис тураның үстүнен түштис. Барар тушта ол меге айтты:

— Быйан болзын, быйан болзын, Михаил Михайлович, слердин Терентий мениң кууниме сүрекей жарады.

БАЖАЛЫКТАР

Көрүк деп аң

Көрүк деп аң	5
Кастрюльканын табылганы	8
Кан-кереденин уйазы	11
Чапкыр песецтер	12
Барс	14
Лимон	16
Ак мойнок	21

Куштардын ла аңдардын куучыны

Куштардын ла аңдардын куучыны	25
Луговка деп куш	29
Көктөштөр	32
Талтар ла бөднө	33
Суукуштар	35
Энчикпес сагыскан	37
Кардын алдында куштар	40
Вальдшнеп деген куш	42
Терентий	43

Михаил Михайлович Пришвин

РАССКАЗЫ

На алтайском языке

Редактор *З. С. Суразакова.*

Художественный редактор *А. М. Кузнецов.*

Технический редактор *М. И. Телтиков.*

Корректоры:

А. М. Борбуев и Е. К. Манышева.

* * *

Сдано в набор 14/III 1960 г. Подписано
в печать 8/VI 1960 г. Формат 60×92 1/16.
Печ. л. 3. Уч.-изд. л. 1,75. Тираж 1000 экз.
Заказ № 70. Цена 60 коп.

* * *

Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15, г. Горно-Алтайск,
проспект им. Сталина, 29.

Баазы 60 акча

с. 1. 1961 года
1961 г. 06 к.

М. М. Прившин

Р А С С К А З Ы

На алтайском языке

ГОРНО-АЛТАЙСК 1960